ОНОМАСТИКА

МІКРОТОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО РЕКОНСТРУКЦІЇ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ СЕЛА ДМИТРУШКИ

doi: 10.12958/2227-2631-2025-2-52-31-46

Василь Денисюк,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6773-1380

У статті представлено результати комплексного дослідження мікротопонімікону с. Дмитрушки на Східному Поділлі, проаналізованого як багатошарове джерело для реконструкції локальної історії, діалектної самобутности та світосприйняття мешканців. Актуальність студії зумовлена необхідністю доповнення й уточнення попередніх, здебільшого неповних, ономастичних студій та протидії помилкам у картографічних і довідкових джерелах. Метою дослідження є комплексний аналіз мікротопонімії села для з'ясування її лінгвальних та історико-культурних особливостей, визначення етимології, словотвірної структури, а також зв'язку назв із господарською діяльністю та соціальною структурою минулого. Методологія ґрунтована на міждисциплінарному підході, що поєднує польові дослідження (експедиції, фіксація мікротопонімів і супровідних легенд), інтерв'ювання носіїв говірки різних вікових категорій, а також історико-порівняльний, етимологічний, структурно-словотвірний і семантичний аналіз. Використання картографічних матеріалів XIX ст. (військових карт) дало змогу верифікувати дані. Ключові результати аналізу засвідчують динаміку топонімного простору села, детерміновану історичними й географічними змінами. Досліджено еволюцію мікротопонімів, як-от: дрімонім ***Дружків*** (з його посесивним походженням і пізнішою «дружньою» народною етимологією), ***Попівський парк / Попові корчі*** (де заміна назви відображає перетворення об'єкта з доглянутого на занедбаний), а також варіативність номінації ставків (***Павленків / Сидорів / Матошник / Розплідник, Зірників / Ґадурівський / Ворошиловський***), зумовлену різними мотиваційними ознаками (антропонімією та цільовим призначенням). Комплексний підхід уможливив спростування механічного перенесення назви ороніма ***Яр Кошари*** на річку з уточненням, що річка має назву ***Дмитрушка***. Висновки підкреслюють, що мікротопоніми є критично важливими маркерами для написання

справжньої, неспотвореної історії села, оскільки вони фіксують події, які не потрапили до офіційних документів. Доведено, що лише пріоритет польових досліджень, ґрунтовне вивчення картографічних та інших джерел і безпосереднє інтерв'ювання носіїв говірки забезпечують точність та історичну обґрунтованість даних, необхідних для повної реконструкції ономастичного та історико-культурного ландшафту.

Ключові слова: мікротопонім, мікрогідронім, мікрооронім, дрімонім, локальна історія, діалект, говірка, етимологія, словотвірна структура, трансонімізація.

Denysiuk Vasyl. Microtoponym as a source local history reconstruction: a comprehensive approach to studying the toponymic space of Dmytroshky village

The article presents the results of a comprehensive study of the microtoponymicon of the village of Dmytroshky in Eastern Podillia, analyzed as a multilayered source for the reconstruction of local history, dialectal identity, and the worldview of its inhabitants. The relevance of the study is driven by the necessity to supplement and refine previous, mostly incomplete, onomastic studies and to counteract errors found in cartographic and reference sources. The objective of the research is a comprehensive analysis of the village's microtoponymy to ascertain its linguistic and historical-cultural features, determine its etymology, word-formation structure, and the connection of names to past economic activities and social structure. The methodology is based on an interdisciplinary approach that combines field research (expeditions, fixation of microtoponyms and accompanying legends), interviewing speakers of the local dialect across different age categories, as well as historico-comparative, etymological, structural-word-formational, and semantic analysis. The use of 19th-century cartographic materials (military maps) allowed for data verification. The key results of the analysis attest to the dynamics of the village's toponymic space, determined by historical and geographical changes. The evolution of such microtoponyms as the drymonym **Druzhkiv** (with its possessive origin and later «friendly» folk etymology), **Popivskyi park** / **Popovi korchi** (where the change of name reflects the transformation of the object from well-maintained to neglected), as well as the variability in the nomination of ponds (**Pavlenkiv** / **Sydoriv** / **Matoshnyk** / **Rozplidnyk**, **Zirnykiv** / **Gadurivskyi** / **Voroshylovskyi**), driven by different motivational features (anthroponymy and intended purpose), has been investigated. The comprehensive approach made it possible to refute the mechanical transfer of the oronym **Yar Koshary** name to the river, clarifying that the river is named **Dmytrushka**. The conclusions emphasize that microtoponyms are critically important markers for writing the true, undistorted history of the village, as they record events that did not make it into official documents. It is proven that only the prioritization of field research, thorough study of cartographic and other sources, and direct interviewing of dialect speakers ensure the accuracy and

historical validity of the data necessary for a complete reconstruction of the onomastic and historical-cultural landscape.

Keywords: microtoponym, microhydronym, microoronym, dryonym, local history, dialect, colloquialism, etymology, word-formation structure, transonymization.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Дмитрушки – не просто моє рідне село, а цікавий куточок Східного Поділля. Попри близькість до районного центру, воно продовжує зберігати говіркову самобутність, яку посилюють і підкреслюють мікротопоніми – назви невеликих географічних об'єктів: ярів, полів, криниць, ставків, лісів та ін., утворені різними поколіннями жителів тієї чи тієї місцевости. Ці назви – яскраве підтвердження спостережливости наших предків, їхнього логічного мислення, уміння зафіксувати у слові суттєве, проте зрозуміле тільки їм.

Нині українську мікротопоніміку сміливо можна назвати самодостатнім розділом топоніміки, що значною мірою інтегрує в собі теоретичну і практичну ономастику, діалектологію, історію української та інших мов, регіональну історію, вплетену в загальнодержавний контекст. Такий симбіоз уможливлює правильне розуміння сутности всієї номінації – від створення об'єкта чи першої зустрічі з ним до власне називання. Дефініція мікротопоніма, запропонована О. Карпенко, окреслює основні аспекти функціювання цього класу пропріативів: «Мікротопонім (від грец. μιχρσς – малий і топонім) – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів тощо). Напр., урочища в с. Васьковичі на Житомирщині: *Пасіка*, *Берестовець*, *Селецьке*; ліски в с. Іллінці на Київщині: *Бір*, *Химисте*. Для мікротопоніма здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізично-географічними об'єктами. Значна частина мікротопонімів виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглій місцевості (напр.: лісок *Марків Рівець*, поле *За Вергунихою*, пасовище *За Річкою* тощо)» (Карпенко, 2004, с. 345). Попри досить умотивовану дефініцію, суперечливими все ж є такі аспекти, як розмір і значення об'єкта (немає чіткої, універсально визнаної межі, що відокремлювала б «невеликий» географічний об'єкт від «великого», оскільки те, що в одній

місцевості вважають макрооб’єктом, в іншій можуть вважати мікрооб’єктом), співвідношення з апелятивами (мікротопоніми часто перебувають на межі між власними та загальними назвами. Їм властивий тісний зв’язок з апелятивами, часто загальні назви використовують у функції власних без словотвірних змін. Це ускладнює визначення часу, коли загальна назва набуває статусу усталеного й унікального мікротопоніма для того чи того об’єкта), стійкість і фіксація (мікротопоніми, порівняно з макротопонімами, менш стійкі та історично мінливі. Вони доволі часто зазнають змін, заміни, можуть зникати разом зі зміною географічного середовища, поколінь мовців чи їхньої економічної діяльности. Необхідно враховувати, що значна частина мікротопонімів не зафіксована в писемних пам’ятках і функціює лише в усній місцевій традиції, що ускладнює їхнє уніфіковане вивчення й визначення статусу), різнотипність об’єктів (до мікротопонімів належать різні та гетерогенні за природою об’єкти (гідроніми, ороніми, хороніми та ін.), що ускладнює вироблення єдиної дефініції, оскільки, наприклад, назва невеликого пагорба і назва частини великого лісу мають різні об’єктивні характеристики, але обидві будуть мікротопонімами). Тож невідомі або маловідомі в межах того чи того адміністративно-територіального утворення, мікротопоніми стають суттєвими маркерами для жителів конкретного населеного пункту. Прикметно й те, що мікротопоніми навіть одного села чи селища, яке заснували давно і згадки про яке збережено в писемних пам’ятках, можуть слугувати джерелом ґрунтовного ономастичного дослідження, адже дають змогу проілюструвати не тільки стан мікротопонімів у синхронії, але й простежити їхню динаміку, презентовану і змінами кількости номенів, і появою варіантів навіть у межах незначного хронологійного проміжку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині мікротопоніміка переживає справжній бум. Окрім дисертаційних праць, маємо низку статей і словників, зокрема й тих, у яких студійовано мікротопонімію того чи того села. Хоч дослідження охопили всю територію України, проте доволі локально, що дає простір – не тільки географічний – для нових студій. Мікротопоніми с. Дмитрушки вже були об’єктом діахронійного і синхронійного досліджень: О. Василик простежила історію мікротопонімів історичної Уманщини від першої відомої писемної фіксації до початку XX ст. (Василик, 2015); О. Денисюк і В. Денисюк описали сучасний етап функціювання мікротопонімів села (Денисюк & Денисюк, 2016). Проведення глибокого діалектологійного дослідження впродовж 2022 – 2025 рр. оприявнило, що в попередніх студіях не зафіксовано всіх мікротопонімів, а тому актуальним є звернення до тих онімів, які не потрапили в орбіту ономастичних студій. До того ж інтерв’ювання жителів різного віку дало підстави переглянути відомі нині етимології тієї чи тієї назви, водночас простежити динаміку мікротопонімікону.

Мета, завдання і методи дослідження. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі мікротопонімії села Дмитрушки для з'ясування її лінгвальних та історико-культурних особливостей. Задекларована мета передбачала розв'язання таких завдань: зібрати, систематизувати та класифікувати корпус мікротопонімів села Дмитрушки; визначити їхню етимологію та словотвірну структуру; класифікувати за семантичними групами; з'ясувати мотиваційне підґрунтя тих чи тих назв; установити зв'язок мікротопонімів із господарською діяльністю й соціальною структурою минулого села; з'ясувати специфіку місцевої говірки та особливості локального світосприйняття, відображені в мікротопонімії; укласти словник мікротопонімів села Дмитрушки з їхнім описом і коментарями. У дослідженні застосовані методи, що відображають його міждисциплінарний характер: польовий (здійснення експедицій до села Дмитрушки для фіксації мікротопонімів, їхніх варіацій, супровідних легенд, переказів і пояснень від носіїв топонімної традиції), інтерв'ювання, описовий, етимологійний аналіз, структурно-словотвірний аналіз, семантичний (для групування мікротопонімів за їхнім значенням), історико-порівняльний (для зіставлення мікротопонімів з історичними джерелами (карти, архівні документи). Окреслені завдання і методи релевантні для суттєво більшого дослідження, аніж стаття, тому в нашій розвідці докладно проаналізуємо кілька мікротопонімів.

Виклад основного матеріалу. Мікротопоніми села Дмитрушки – це особлива частина його історії: розвиток села, зміни способу життя, місцевого ландшафту та ін. Прикметно, що «Словник гідронімів України» з мікротопонімів цього населеного пункту фіксує всього один – мікрогідронім Дмитрушка: Дмитрушка, -и, ж.; р., л. Уманки л. Ятрані п. Синюхи л. Гід. Бугу; нп Дмитрушки і Гереженівка Уманськ. р-ну Черкаськ. обл. (1970, МЕ) (СГУ, 1979, с. 173), у дужках указавши, що були використані матеріали експедиції 1970 р. Це, власне, оприявнює ключову проблему: як збирали матеріали, якщо у словнику з усього мікрогідронімікону наявний тільки один? Якщо була застосована методика багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», для якої матеріали про населені пункти готували вчителі історії, а про міста чи містечка – працівники краєзнавчих музеїв (якщо такі були), тоді стає зрозумілою відсутність багатьох назв, поява яких зумовлена подіями чи явищами локальної історії. А це – не мало і не багато – 16 ставків, окрім згаданої річки, назва якої в різних сучасних джерелах обросла домислами. І все це через незнання місцевої історії, особливостей рельєфу, антропонімікону та ін. Цієї проблеми не позбавлена більшість студій, де аналіз проводять із залученням ніби солідного доказового підґрунтя, яке, однак, може взагалі не стосуватися або стосуватися тільки частково окресленої мотиваційної основи. Наприклад: «*Шлапакове*, бол.: с. Чолівка Коростенського р-ну [20: 191]. Мікрогідронім походить від прізвиська *Шлапак* [17: ІІ: 1211]. Апелятив *шлапак* функціонує

в українській мові зі значенням ‘старе, стоптане, рване взуття (чоботи, черевики і т. ін.)’ [8: II: 1093; 21: XI: 488], також відомі значення ‘велика нога’, ‘тюхтій, роззява’ [21: XI: 488], ‘неоковира’ [10: 821]. Прізвище *Шлапак* поширене в різних регіонах України [3: 449; 5: 551; 10: 821; 16: 401, 434]» (Сарган, 2024, с. 126). У коментарі хоч і вказано, від чого, на думку авторки, утворено мікрогідронім, однак подальший текст не настільки переконливий, аби можна було стверджувати про відпрізвиськовий, а не відпрізвищевий шлях його постання, у такий спосіб створюючи узагальнено опосередковану, а не конкретно підтверджену картину українського мікротопонімікону. Безпосереднє інтерв’ювання жителів села значною мірою зняло б ці сумніви.

Прискіплива увага до назви кожного найменшого географічного об’єкта має суттєве значення передовсім для написання справжньої історії, адже з позицій часу зафіксований у тій чи в тій пам’ятці мікротопонім дає змогу локалізувати ту чи ту подію або їхній перебіг. З огляду на це потрібно максимально повно використовувати релевантні методи дослідження мікротопонімів.

Дружків. Невеликий ліс, розташований на західній околиці села. О. Василик зазначила, що назву зафіксовано на карті 1851 р. у формі *Дружкинъ*, а вже 1858 р. функціювали назви двох об’єктів – *Дружинки 1-я и 2-я* (Василик, 2015, с. 296). Назви XIX ст. і XXI ст. відмінні словотвірним афіксом, який, проте, дає підстави припустити належність цього насадження одній людині чи громаді. Власне, суфікс *-ин* використовують для творення присвійних прикметників від загальних і власних назв істот жіночого роду, зрідка – чоловічого (І відміна). У такому разі вихідною формою для творення дрімоніма був антропонім *Дружка*, що міг функціювати в мовленні місцевого населення і як ім’я, і як прізвище, і як прізвисько, хоч для чоловіків природним є варіант *Дружко* з наголосом на кінцевий голосний. Відсутність метричних книг не дає підстав для однозначної відповіді. Появу основи *дружк-* можна потрактовувати і як активне побутування словотвірної моделі «іменник + суфікс *-ок*» для номінації географічних об’єктів, підтвердженням чого може слугувати назва сусіднього, але більшого за розміром лісу – *Ріжок,* теж зафіксована на карті 1854 р. у формі *Рожокъ* (1851 р. – *Рожокъ 1-й* і *Рожокъ 2-й* (Карта 1851), що пояснює появу назв *Дружинки 1-я* і *Дружинки 2-я*). У такому разі утворення відмінкової форми або нового слова спричиняє чергування *о* з фонемним нулем, що є нормативним для української мови. На нашу думку, наявність на картах 1850-х років різних назв лісу свідчить не так про динаміку дрімоніма, як про помилки, зроблені не місцевими жителями, а представниками російськоімперської військової адміністрації, які укладали карти військових округів, намагаючись, де це можна, зафіксувати з уст місцевого населення назву того чи того географічного об’єкта (наприклад, на карті 1854 р. зазначено ліс *Навлесковъ*, тоді як на карті 1851 р. його названо *Павленковъ*, що теж підтверджує функціювання мікротопоніма *Павленків хутір* у мовленні

найстаршого покоління дмитрушківців). Остаточне переведення 1842 р. об’єднаного села в ранг військового поселення (указ для обох сіл підписано ще 1839 р.), спорудження казарми, а також квартирування військових у збудованих за накресленим планом хатах, розташованих за «леніями», знайшли онімне підтвердження: поле, на якому проходили навчання зі стрільби, й донині називають *Стрілицею*. Прикметно, що розташоване воно саме біля *Ріжка*: стовбури дерев були природною перешкодою для прольоту куль далі. У цьому аспекті можна припустити, що задля набуття солдатами стрілецької вправности та вбезпечення місцевого населення і жителів сусідніх сіл від «сліпих» куль керівництво згодом обрало незарослий яр, який наказало засадити деревами. Це, з одного боку, могло би пояснити шлях утворення дрімоніма від лексеми *дружина* «товариство, громада, військо», однак з іншого, – ставить логічне запитання, чи можна 5–6-річне насадження вважати лісом, як це задекларовано на карті 1851 р., хоч на карті 1847 р., що є копією плану, яку підписав 08.07.1842 р. військовий міністр генерал-ад’ютант граф Клейнміхель, будь-які насадження поза межами населеного пункту відсутні, оскільки основну увагу зосереджено на розселенні солдат (цифрою 11 позначено хати, де мали проживати військові), проте той бік яру, що спускався безпосередньо від села, уже був засаджений. Отже, дрімонім існував до об’єднання сіл – Малих Дмитрушок і Старих Дмитрушок – в одне.

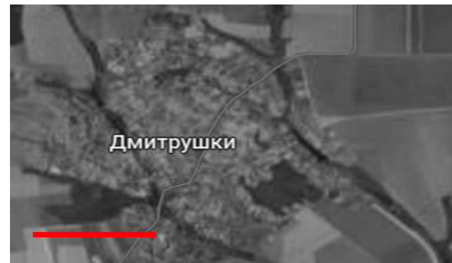
Фрагмент карти 1842 р.

Для обох століть коренева морфема збережена, однак якщо для мікротопоніма XIX ст. мотиваційне підґрунтя можна тільки припустити, то для XXI ст., коли живі свідки спостерегли зміни самої реалії у XX ст., «дружня» семантика буде більш аргументованою та зрозумілою, напр.: *Дˈрушк·іў буў // ми туˈди т’іˈкали в·ід обˈлави // ˈн’іме^{и}ц’ нас пре^{и}дупре^{и}жˈдаў / і ми т’іˈкали // сиˈд’іли / ˈбуло / ден’ / а то‿й два / ˈпоки по се^{и}ˈл’і соˈбаки не^{и} пе^{и}ре^{и}сˈтанут ˈгаўкати чи хтос’ по нас не^{и} приˈде // а от ˈп·ісл’а воiˈни поˈчали виˈрубувати л’іс / шо до Р’іжˈка йшоў / а з‿ˈц’ого ˈбоку Дˈрушкова / де йаˈри буˈли / насаˈдили молодн’аˈка ˈдуба і*

г|раба // то л’іс маў од|не кри|ло / а те^и|пер два // (Смирнова М. Г., 1921 р. н.); *Д|руж^ш к·іў ўзага|л’і моло|диĭ / йо|го са|дили |л’уди // то наз|вали так за д|ружн’у ро|боту* (Сисовська М. Я., 1927 р. н.); *Д|рушк·іў буў / а|ле^и в·ін не^и п·ід|ходиў до Хвос|ц’іўки // в·ін буў ту|ди / до Кап|касу / а тут бу|ли сво|йі кор|ч·і // |п·ісл’а вої|ни / ко|ли рожчиш|чали |земл’у в·ід о|руж·ійа ў|с’акого / м·ін / то |вирубали кор|ч·і / |добре рож|чистили / два |пол’а зро|били / а о|там о|копи ше‿ĭ |дос’і ў‿|л’іс’і йе / то ўже ми са|дили там де^и|рева // пе^и ре^и|х·ід ў‿|л’іс’і |видно / а|ле^и звут’ у|вес’ Д|рушк·іў //* (Василенко Ф. Й., 1930 р. н.); *Йак|шо начи|нати в·ід Кап|кас’кого стаў|ка / од|на шта|нина п·іш|ла до |Гиц’ка / а д|руга ў‿л’іс / о|то |поп·ід л’іс Сама|р’іў йар // в·ід Ка|т’іхи са|дили |новиĭ л’іс / шоб йар уб|рати / то‿ĭ ми ма|лими пома|гали* (Пентюк П. І., 1941 р. н.).

Лѣсъ Дружкинъ
(фрагмент карти 1854 р.)

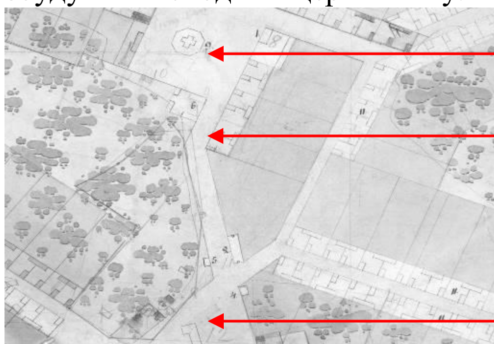
Ліс Дружків
(фрагмент карти Google)

Однак потрібно зробити суттєве застереження: наведені контексти з інтерв’ю з носіями говірки засвідчують фрагмент їхнього життя, згаданий безпосередньо в розмові, що водночас підтверджує думку про зміни в самому об’єкті: справді, нині дерева в лісі досягли продуктивної «зрілости» – 70 – 80 років, а це значить, що найбільше пам’ять респондентів зберегла повоєнний час, коли вони брали активну участь у відновленні лісу, понівеченого війною, коли вирубували дерева для оборонних споруд або для опалення домівок.

Отже, різноаспектний аналіз дрімоніма *Дружків* декларує посесивне утворення без чітко окресленого безпосереднього етимона, проте засвідчуючи збереження твірної основи та на підставі народної етимології утворення нової мотиваційної основи.

Попівський парк / Попові корчі. Цей дрімонім не зафіксований у попередніх дослідженнях, що знаходить логічне пояснення: про об’єкт пам’ятають представники найстаршого покоління, які на час існування насадження проживали неподалік. Мотиваційна основа прозора, проте все ж без знання локальної історії припускає варіантність: а) піп насадив ті чи ті дерева, б) піп із сім’єю проживали поруч із насадженнями. Водночас привертає увагу функціювання в мовленні респондентів двох номінацій, і якщо атрибутивний складник більшою мірою акцентує на посесивності, то апелятивний – на логічній історії насадження, що опинилося поза втручанням людини. Появі цього

найменування передувала така історія: ще до об’єднання сіл в одне постало питання спорудження нової церкви, до якої могли б ходити люди кількох населених пунктів. Місце було обране майже на межі сіл – нині центр Дмитрушок. Про існування дерев’яної церкви ще у XVIII ст. є писемні свідчення, зокрема у «Wizyta Roczna Humańskiego Dekanatu» за 1760 р. зазначено: «Церква та з квадратного дубового дерева з трьома верхами без хрестів» (Wizyta, 1760, с. 92). «Dzieje wyzyty generalney Sokolowskiego, Umanskiego i Zywotowskiego dekanatów» за 1782 – 1783 рр. підтверджують існування двох сіл – Дмитрушок Малих і Дмитрушок Старих – із, відповідно, церквою святого Миколая та церквою святих апостолів Петра і Павла (Dzieje, 1782 – 1783, с. 574). Про побудову нової дерев’яної церкви замість старої згадує Л. Похилевич: «Церква Петропавлівська, дерев’яна; побудована 1845 року замість попередньої та старої» (Похилевичъ, 1864, с. 347). Ці слова підтверджені планом забудови села 1842 р., де вказано, що стара церква ще діє, а для побудови нової відведено зручне для жителів місце в центрі об’єднаного села, де спочатку збудували дерев’яну, а 1910 р. завершили будівництво цегляної церкви, що продовжує функціювати й нині. Для проживання попа та його сім’ї цим же планом передбачено збудувати неподалік церкви хату.

Як згадують респонденти, насправді піп із сім’єю проживали дещо далі, проте з початком радянської атеїстичної «перебудови» (руйнування храмів, церков, заслання священнослужителів і членів їхніх родин, забирання помешкань у власність держави та ін.) із хати священника спочатку зробили клуб, а згодом – школу підготовки водіїв. На жаль, імені священника ніхто не пам’ятає (є згадки про Дементія Пентюка, який повернувся в село 1943 р. (Діденко, 2017, с. 68), проте він проживав напроти церкви, а в кінці його городу теж були корчі).

Ключове запитання: чому парк і корчі? Як свідчать респонденти, піп насадив багато лип, доглядав їх. Місцевим жителям насадження було до вподоби, вони любили прогулюватися там вечорами, милувалися красою і зачаровувалися запахом цвіту лип. Соціальні колізії, спричинені політикою держави, війною, призвели до того, що ніхто не доглядав насадження, унаслідок чого воно перетворилося на звичайні хащі

із суцільними заростями та старими поламаними липами. Остаточно насадження було ліквідовано у другій половині 60-х років XX ст. під час будівництва нової школи та навколишніх спортивних площадок: де була хата попа, постав універсальний спортивний майданчик для гри в мініфутбол, волейбол, баскетбол і гандбол. Інтерв'ю із жителями засвідчують і історію села, і динаміку назви, детерміновану історичними змінами: *Оˈтам / ˈнижче стад'іˈону / де ˈзараз ˈт'іл'ки йаˈлина росˈте / стоˈйала ˈхата поˈпа // з‿нейі поˈтом зроˈбили клуб / а ˈдал'і аўтошˈколу // то оˈтам поˈзаду п·іп насаˈдиў баˈгато лип // буў спˈраўжн'ій ˈлиповиї парк / йоˈго назиˈвали Поˈп·іўс'ким ˈпарком // в·ін сам йоˈго гл'аˈд'іў / вир'іˈзаў суˈхе / гиˈл'аки сˈпил'уваў // ˈчисто буˈло // ми л'уˈбили там гуˈл'ати // коˈли д'іˈтеї ў‿се^{и}ˈл'і сˈтало баˈгато / а стаˈра шˈкола не^{и} ўм·ішˈчала ўс'іх / то поˈчали ў‿центр'і стˈройіти ˈнову / а ˈб·іл'а ˈнейі і стад'іˈон / то оˈто ˈнижче стад'іˈона стоˈйала поˈп·іўс'ка ˈхата / а ˈдал'і парк // уˈсе п·ідчисˈту згорˈнули / зр'іўˈн'али / на стад'іˈон доˈвезли зе^{и}ˈм'л'і / ўтрамбуˈвали // те^{и}ˈпер стад'іˈон йе / а ґˈрати не^{и}ˈма коˈму //* (Мисько В. Ф., 1929 р. н.); *Йак оˈто ˈчере^{и}з твоˈйе іˈти ў‿магаˈзин / ў‿к·інˈц'і гоˈроду почиˈналис'а Поˈпов·і корˈч·і // баˈгато ˈлипи ˈбуло / м·іж ˈнейу ўˈс'аких кушˈч·іў / де^{и}ˈреў ˈбуло // ˈлипи стаˈр'і / потˈруп·ішали / пообˈломувалис'а / аˈле^{и} буˈла сˈтежка / то‿ї хоˈдили //* (Пентюк П. І., 1941 р. н.); *Йа засˈтала корˈч·і отаˈмо / де поˈчаток садˈка буў // каˈзали Поˈпов·і корˈч·і / бо з ˈтого ˈбоку буˈла ˈхата поˈпа / каˈзали на ˈн'ого Деˈмед' / то там ше тˈрохи буˈло їіх // чи ˈлипи там буˈли / чи шос' ˈінше / ўже не^{и} сˈкажу / аˈле^{и} с'уˈди / до стад'іˈону / уˈже ˈвирубали і ˈвикурчували ўсе* (Денисюк Н. І., 1950 р. н.).

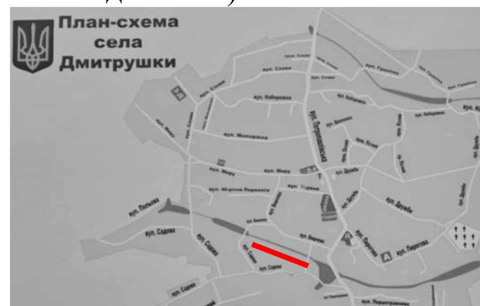
Отже, атрибутивний складник обох варіантів дрімоніма має чітко виражену посесивну мотиваційну основу, презентовану апелятивом nomina agentis *піп*. Заміна слова *парк* лексемою *корчі* свідчить про активні номінативні процеси в топонімній системі села, що фіксувала будь-які зміни розміру, форми, стану та ін. географічного об'єкта.

Павленків / Сидорів / Матошник / Розплідник. Свідченням різних мотиваційних основ для номінації того чи того об'єкта слугує назва ставка – *Павленків / Сидорів / Матошник / Розплідник*. Ставок молодий: його поява припадає на 50-ті роки XX ст., коли було проголошено курс на максимальне використання внутрішніх сільських угідь для забезпечення місцевого населення продуктами харчування, зокрема рибою. Оскільки зарибок коштував дорого і його не завжди вистачало для всіх охочих, постала потреба мати власний ставок, у якому можна було вирощувати мальків для зариблення інших колгоспних водойм. Місце було вибране не випадково – яр, порослий деревами, поміж якими текла річка, що з'єднувала тодішній каскад із трьох ставків, збережених і донині з назвами *Колгоспний* → *Чижовий* / *Чижів* → *Капкаський* (назви подано за течією річки). На місці вирубки зробили дві греблі,

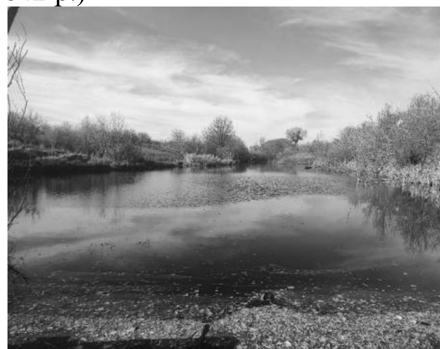
у такий спосіб створивши два нові ставки, між якими прогорнули дорогу, що з'єднала дві вулиці. Назва ставка дає змогу визначити різні мотиваційні ознаки, що слугували основою місцевому населенню для номінування: 1) за ім'ям, прізвищем чи прізвиськом того, чий город виходив до ставка: *Сидорів* – уздовж землеволодіння Сидора Поліщука йшла нова дорога, а його город виходив до 2/3 плеса ставка. Зауважу, що так ставок називали жителі вулиці Садової, що проходила з боку водойми, протилежного до городу С. Поліщука. *Павленків* – цю назву ставок отримав від жителів вулиці Вишневої за те, що місцем виходу нової дороги від вулиці Вишневої на вулицю Садову стало обійстя Дмитра Павленка, а його город знаходився біля вершини водойми; 2) за призначенням: *Матошник / Розплідник* – мікрогідроніми утворені суфіксальним способом за допомогою афікса *-ник*: від іменника *матка* «плідна самка риби, яка здатна відкладати ікру» з відповідним чергуванням і дисиміляцією та дієслова *розплоджувати* «розводити у великій кількості». Прикметно, що нині можна простежити також факт зникнення мікрогідроніма: у другому з двох новостворених ставків (*Гицьків* – названий за прізвиськом діда, чий город виходив до водойми) додали застав, що спричинило підняття рівня води, затоплення греблі між цими ставками й, відповідно, утворення одного великого з однією назвою – *Гицьків*. Цікаво, що ставків немає ні на картах XIX ст. (це й зрозуміло), ні на картах XXI ст. (парадокс: водойми(а) є, риба є, люди ловлять, але жодні органи не визнають їх водоймами).

На позначеній площі вирубали дерева для створення двох ставків (фрагмент карти 1842 р.)

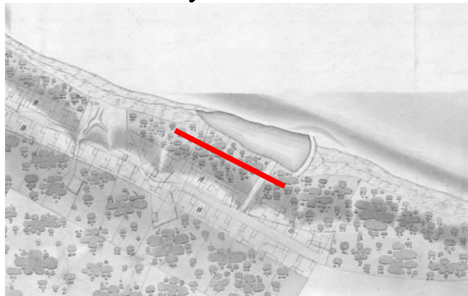
Фрагмент сучасної план-схеми села Дмитрушки без ставків

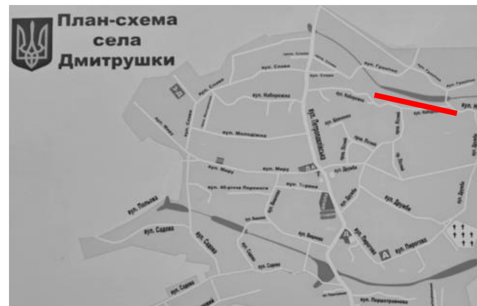
Гицьків ставок. На задньому тлі, де велике дерево дещо праворуч від центру, – початок колишнього Матошника (фото 01.11.2025 р.)

Свідки тих подій так коментують появу назв: *Поўз стаˈвок іш ˈла доˈрога і виˈходила ˈколо Паўˈленка / тоˈму Паўˈленк·іў* (Сисовська М. Я., 1927 р. н.); *ˈРан'че ˈчере^{и}з гˈребл'у ˈМатошника йшла доˈрога / ˈдал'і поўз Паўˈленка / так оˈто ў ˈМатошнику воˈдилис' лиˈни / ˈраки / а колˈгосп ˈматки там виˈрошчуваў / шоб буˈло чим заˈрибл'увати ˈгинч·і стаўˈки* (Василенко Ф. Й., 1930 р. н.); *Жал' / шо розкоˈпали гˈребл'у ў ˈМатошнику // виˈлику ˈрибу і ˈматки ˈвиловили / а маˈл'ок п·іˈшоў у ˈГиц'к·іў стаˈвок* (Шевченко М. С., 1936 р. н.); *Цеĭ стаˈвок зроˈбили Шеўˈченко Іˈван і ˈГалочка Миˈкола / воˈни р'іˈшили посˈтавити гре^{и}ˈбел'ку / і назиˈватис'а стаў ˈСидор'іў стаˈвок / бо ўˈрод'і йак у ˈСидора ў гоˈрод'і* (Пудрик В. Я., 1939 р. н.); *Оˈтої маˈлен'киĭ стаˈвочок / то Розпˈл'ідник / чи ˈМатошник // там колˈгосп ˈматки триˈмаў дл'а заˈрибл'уван'.а дˈругих стаўˈк·іў // тоˈд'і нароˈбили йіх у се^{и}ˈл'і і за се^{и}ˈлом до де^{и}ˈс'атка* (Пентюк П. І., 1941 р. н.). У мовленні респондентів молодшого віку для обох ставків фіксуємо тільки одну назву – *Гицьків*: *Покˈлали асˈвал'т на тої б·ік / то ˈможна ˈвиĭти на гˈребл'у / спˈрава / ˈГиц'к·іў стаˈвок / зˈл'іва / Капˈкас'киĭ* (Папірна А. Ю., 2007 р. н.); *Йак п·ідˈн'али ˈводу / то ˈГиц'к·іў стаˈвок те^{и}ˈпер до Чиˈжового ˈт'агниц'а* (Коломієць Т. М., 2008 р. н.).

Зірників / Ґадурівський / Ворошиловський. Схожа мотиваційно-номінативно ситуація з мікрогідронімами *Зірників / Ґадурівський / Ворошиловський*, якими мовці називали і називають ставок, розташований у північно-східній частині села.

Фрагмент карти 1842 р.

Фрагмент сучасної план-схеми села Дмитрушки

Карта 1842 р. засвідчує, що водойма вже була, однак збережені назви дають змогу віднайти мотиваційну основу, детерміновану тільки подіями XX ст.: *Ворошиловський* – суфіксальний дериват від меморіального ергоніма, в основі якого – прізвище політичного діяча радянської епохи К. Ворошилова. На його честь перейменовано колгосп імені Яковлєва, основні господарські споруди якого були розміщені над ставком. *Ґадурівський* – суфіксальний дериват від прізвиська *Ґадура*, утвореного, своєю чергою, від дієслова *ґадурати* «набридати, надокучливо повторюючи або випрошуючи одне й те саме» (Денисюк, 2024, с. 108). *Зірників* – посесивний дериват відантропонімного походження – *Анатолій Зірник*, електрик-професіонал, чий город

виходив до ставка: *Та ў͜нас баˈгато стаўˈк·іў ˈназвано за ˈтими / хто ˈколо них жиў // так і цеї ˈЗ'ірник·іў / бо жиў ˈЗ'ірник / а до ˈц'ого назиˈвали Вороˈшилоўс'ким / бо там колˈгосп ˈімен'і Вороˈшилова буў* (Сисовська М. Я., 1927 р. н.); *Йак Соˈйуз ваˈлиўс'а / то поˈчали таˈлони продаˈвати на риˈбалку // оˈто ˈкупиш таˈлон і ˈловиш ден' на те / на шо розр'іˈшали // зиˈмойу найкˈрашче ˈриба бˈрала на Косˈтенковому аˈбо на Вороˈшилоўс'кому* (Василенко Ф. Й., 1930 р. н.); *Стˈавок так назиˈвали / бо жиў д'ід Ґаˈдура* (Захарова О. Н., 1938 р. н.). Зауважу, що мікрогідронім *Ґадурівський* засвідчено в мовленні респондентів поважного віку – жителів вулиць Набережної та Гранітної, тоді як жителі інших кутків та інших вікових категорій використовують назву *Зірників*.

Дмитрушка / Яр Кошари / Оврагъ М. Дмитрушки. У згаданому «Словнику гідронімів України» наведено дані про річку *Дмитрушку* і не згадано про річку *Яр Кошари*, яку нині активно популяризують у мережі Інтернет: «*Дмитрушки (кол. Дмитрівське) – село в Україні, в Уманському районі Черкаської області, адміністративний центр Дмитрушківської сільської ради. Розташоване на обох берегах річки* ***Яр Кошари*** *(притока Уманки) за 8 км на північний схід від міста Умань та за 3 км від автошляху М 05*» (https://uk.wikipedia.org/wiki/Дмитрушки). О. Колесник і С. Каричківська висловлюють думку про плюративне утворення назви від лексеми *кошара*, припускаючи, що в «цьому байраці утримували худобу» (Колесник & Каричківська, 2021, с. 151).

Сучасна назва річки утворена морфологійним флексійним способом, що вплинуло і на рід, і на число (узгодження з апелятивом у роді й у числі): *Дмитрушк**и*** → *Дмитрушк**а***. Аналіз джерел засвідчив, що на картах XIX ст. місце нинішньої річки позначено то як *Оврагъ Кошары* (воєнно-топографічна карта Російської імперії 1846 – 1863 рр. (кер. Ф. Шуберт, П. Тучков)), то як *Оврагъ М. Дмитрушки* та *Оврагъ Дмитрушки* (Карта 1 округу військового поселення Київської і Подільської губерній с. Дмитрівського (1854 р.)), до того ж *Оврагъ Кошары* та *Оврагъ М. Дмитрушки* номінують один географічний об'єкт.

Фрагмент карти 1 округу військового поселення Київської і Подільської губерній с. Дмитрівського (1854 р.)

Фрагмент воєнно-топографічної карти Російської імперії 1846 – 1863 рр. (кер. Ф. Шуберт, П. Тучков)

Карти, власне, дають змогу потрактувати ці номени як мікрооронімі, перший із яких утворено флексійним способом, другий – онімізації апелятива на позначення господарських будівель, у яких утримували овець, третій – трансонімізації колишньої назви села (до об’єднання). Ці будівлі були розташовані на початку яру, а в самому яру випасали овець у придатний для цього період року. У мовленні найстарших жителів збережена тільки сучасна назва річки, а використання мікрогідроніма XIX ст. вони вважають помилковим через незнання історії села: *Йаˈка Йар Коˈшари // сˈк·іки се*^{и}*ˈбе ˈпомн’у / сˈт’іки це Митˈрушка // а чо оˈто п·ішˈло Йар Коˈшари / то / лиˈбон’ / ˈл’уди гˈрамотн’і не*^{и} *зˈнайут / шо доривоˈл’уц’ійі тут / на горˈб·і / буˈли ˈпанс’к·і коˈшари / оˈвец’ триˈмали // ˈп·ісл’аривоˈл’уц’ійі зроˈбили колˈгосп ˈіме*^{и}*н’і Вороˈшилова / ˈтоже оˈвец’ триˈмали / ˈдаже ˈб·іл’ше / ˈтехн’іку / ре*^{и}*маˈнент / а ˈп·ісл’а обˈйеднан’.а в‿оˈдин колˈгосп коˈшари розваˈлили // оˈно шче ˈзалишки п·ідˈмурка йе // а то оˈвец’ гаˈн’али ˈпасти ў‿йар / там і траˈва / і воˈда // то це йар так назиˈвали / а не*^{и} *ˈр’ічку //* (Мисько В. Ф., 1929 р. н.); *Он / ˈчериз гоˈрод по тоï б·ік ˈвидно фунˈдамент / то осˈтатки ˈпанс’ких коˈшар // оˈвец’ де*^{и}*рˈжали / оˈтут / у йаˈру / ˈпасли / стаўˈка тоˈд’і не*^{и} *ˈбуло // йоˈго зроˈбили ўже ˈп·ісл’а воïˈни // затоˈпили йар / ˈр’ічки куˈсочок лиˈшиўс’а // оˈто х·іˈба шо ˈдал’і / ўже за Шуˈт’іўс’ким ше йе / де ˈпасти / аˈли н’іˈйакойі ˈр’ічки Йар Коˈшари не*^{и} *ˈбуло //* (Захарова О. Н., 1938 р. н.).

Отже, залучення для з’ясування походження мікрогідроніма картографічних даних і знання локальної історії дали підстави спростувати механічне перенесення назви одного географічного об’єкта (яр, байрак) на інший (річка).

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави для низки важливих висновків. Мікротопоніми є яскравим маркером говіркової самобутности та локальної історії села навіть попри близькість до районного центру. Мікротопоніми слугують суттєвими маркерами для написання справжньої історії села, допомагаючи локалізувати події та простежити соціальну й господарську діяльність минулого. Мікротопонімікон села перебуває в постійній динаміці. Зміни географічного об’єкта (наприклад, перетворення парку на хащі – *Попівський парк → Попові корчі*, об’єднання двох ставків – *Павленків* / *Сидорів* / *Матошник* / *Розплідник* в один *Гицьків*) детермінують зміну назви, що фіксує локальне світосприйняття. Історичні джерела часто не фіксують більшости мікротопонімів або містять помилки / неточні фіксації, зроблені немісцевими укладачами (*Дружкинъ* / *Дружинки*, *оврагъ* замість *річки*). Студія засвідчила, що тільки комплексний підхід уможливлює спростування помилкового механічне перенесення назви одного об’єкта на інший. Необхідність безпосереднього інтерв’ювання носіїв говірки є ключовою для усунення сумнівів щодо мотиваційної основи назв, оскільки такі свідчення фіксують фрагменти життя та конкретні події. Отже, мікротопонімікон села Дмитрушки є

багатошаровим лінгвоісторичним джерелом, дослідження якого вимагає міждисциплінарного, комплексного підходу з обов'язковим пріоритетом польових досліджень та інтерв'ювання носіїв говірки для отримання найбільш повних, точних та історично обґрунтованих даних.

Література та джерела

Василик, О. (2015). *Мікротопонімія Уманщини XVII – XIX ст.*: дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 342 с.

Денисюк, В. (2024). *Дмитрушки. Словник говірки рідного села*. Умань: ВПЦ «Візаві», 459 с.

Денисюк, О. & Денисюк, В. (2016). Мікротопонімія села Дмитрушків. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру*: зб. наук. пр. студентів, магістрантів, викладачів. Вип. 5. С. 79 – 82.

Діденко, Г. (2017). *Село Дмитрушки: історія далека і близька*. Умань: ВПЦ «Візаві», 136 с.

Карпенко, О. (2004). Мікротопонім. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. (співголова), Тараненко О. (співголова), М. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана. С. 345.

Карта лѣсамъ 1го округа Военнаго Поселенія Кіевской и Подольской Губерній съ показаніемъ раздѣленія ихъ на объѣзды и обходы. Составлена въ 1851 году. 3 арк. Уманський краєзнавчий музей. № 5796.

Карта 1го округа Военнаго Поселенія Кіевской и Подольской Губерній с. Дмитровскаго съ показаніемъ прежняго и вновь предполагаемаго къ измѣненію общественнаго поля и сѣнокоса съ раздѣленіемъ на участки. Составлена 1854 года. ЦДІАК. Ф. 45. Опис 1. 4 арк.

Колесник, О. & Каричківська, С. (2021). Відапелятивні ороніми історичної Уманщини антропогенного походження. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. № 2. С. 148 – 154. DOI: http://dx.doi.org/10.32342/2523-4463-2021-2-22-13. (дата запиту: 28.08.2025).

Похилевичъ, Л. (1864). *Сказания о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или статистическіе, историческіе и церковные замѣтки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся, собралъ Л. Похилевичъ*. Кіевъ: Типографія Кіево-Печерской Лавры, 764 с.

Сарган, Н. (2024). Відантропонімні мікротопоніми Житомирського Полісся з формантами -ів (-ов-, -ев-), -ин. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 1 . С. 120 – 130. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.1(102).2024.120-130. (дата запиту: 28.08.2025).

СГУ – *Словник гідронімів України* (1979) / уклад. І. Желєзняк та ін. Київ: Наук. думка, 781 с.

Dzieje wyzyty generalney Sokolowskiego, Umanskiego i Zywotowskiego dekanatów. 1782 – 1783 гг. 866 с. Ф. I, од. зб. № 2467. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0003626 (дата запиту: 20.06.2024).

Wizyta Roczna Humańskiego Dekanatu: Rewizya. 1760. 270 с. Ф. I, од. зб. № 2465. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0003616 (дата запиту: 20.06.2024).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2025 р.
Прийнято до друку 29.10.2025 р.
Рецензент – доктор філол. наук, проф. Зелінська О. Ю.